

Bespiegelingen van **Jos de Mul**

Jezelf realiseren; een niet te voltooien proces'

Als kind zat hij op de dijk aan de Schelde. Daar werd zijn verlangen naar de overkant geboren. Filosoof Jos de Mul laat ons in zijn reisverhalen kennis-maken met de wonderlijkste verschijnselen: Boeddha-bots in Japan, pratende laarzen in Helsinki en de zen-kunst van het duikbommenwerpen. Als iemand zijn licht kan laten schijnen over de gans andere, is het Jos de Mul wel.

TEKST: ANNEMIEK SCHRIJVER FOTO'S: ROGIER VELDMAN

Hij werd geboren in Zeeuws-Vlaanderen, werkt als hoogleraar wijsgerige antropologie aan de Erasmus Universiteit in Rotterdam en is een echte kosmopoliet. Hij bekleedde gasthooglerarschappen in de Verenigde Staten, China en Japan en is wereldwijd een veelgevraagd spreker. Hij woont al jaren in het dorp Molenhoek bij Nijmegen. Jos koestert de ervaring van thuisloosheid: "Neem nou China. Aan de ene kant voel ik me daar ontheemd omdat ik de taal niet spreek. En ook aan het gerochel op straat en het smakken bij het eten moet je als westerling wennen. Maar tegelijkertijd vind ik het ook heerlijk om in een situatie te zijn waar ik heel erg teruggeworpen word op mezelf. Kijk, normaal leven we behoorlijk onnadenkend, want alles is ons al bekend: m'n ontbijt, het college dat ik moet geven, de studenten die ik in de collegezaal tref zaten er vorige

week ook al. Het is prettig om even uit je comfortzone te stappen. Maar natuurlijk is het ook heel fijn om weer terug naar huis te gaan en te waarderen wat je hebt." Jos heeft als wijsgerig antropoloog behalve voor verre landen en culturen ook een fascinatie voor de relatie tussen mens en techniek, zoals die bijvoorbeeld tot uitdrukking komt in de robotica: "Ook daar zijn de culturele verschillen interessant. In Japan denken ze heel anders over het scheppen van robots dan wij. Hier wordt het gezien als een vorm van *hubris*, van hoogmoed, de moeder van alle zonden. Die gedachte is gestoeld op onze christelijke traditie: God heeft de mens geschapen naar zijn beeld en wij mogen niet voor God spelen. Want dat loopt altijd verkeerd af. Dat zie je bijvoorbeeld in Mary Shelley's roman *Frankenstein*, waarin de hoofdpersoon een levend wezen uit dode lichamen wil scheppen dat zich vervolgens tegen hem keert. >

‘Ik koester de ervaring
van de thuisloosheid.
Het is tragisch en
prachtig tegelijk’

Ook in onze gesecculariseerde samenleving speelt dat christelijke taboe op hoogmoed nog steeds een rol. In Japan speelt dat taboe nauwelijks een rol. Robots zijn daar helpers, geen vijanden van de mens.

Voor een westerling is het fascinerend om te zien hoe men in het Oosten niet alleen dieren maar ook voorwerpen een ziel of essentie toekent. Zo vind je bijvoorbeeld overal stenen waar aandachtig en devoot een doekje om gedrapeerd is. Als niet alleen de mens een ziel heeft, maar ook een dier en een steen, dan is het niet zo gek dat men ook aan een robot een ziel toeschrijft. In Japan is het heel normaal dat als je robothondje stuk gaat, je het met een ritueel ten grave draagt.

Het is interessant te zien hoe ook in het Westen het taalgebruik rondom robots verandert. Als je honderd jaar geleden beweerde dat je stofzuiger een winterdepressie had werd je naar een psychiater verwezen. Maar mijn kleinkind zegt over de stofzuigerrobot thuis: 'Hij is bang om van de trap te vallen.' Een poëtische, bijna religieuze uitspraak van een kind dat best weet dat het apparaat geprogrammeerd is. En wij zijn dat in feite ook. Sommige mensen zeggen door God, anderen door de evolutie. Ook wij zijn bang om in de afgrond te vallen, anders waren we allang uitgestorven." In Japan wordt dus veel minder moeilijk gedaan over de dualiteit van programmeur en de geprogrammeerde. Daar wordt ervaren dat we allen verbonden zijn door dezelfde essentie. Is dat zoiets als de iCloud; waar je ook bent, de informatie van talloze websites en telefoongesprekken is altijd aanwezig?

Dat zou dus betekenen dat er, onafhankelijk van het functioneren van mensenhersenen, continuïteit van bewustzijn is.

"Ja, je kunt ook zeggen dat het schrift een soort iCloud van het menselijk geheugen is. Die uitvinding komt al een beetje in de buurt van een collectieve geest. En denk eens aan algoritmes. Amazon kan op basis van mijn koopgedrag en dat van andere lezers voorspellen welk boek ik de komende maand ga lezen. Dus die collectieve geest is in een bepaald opzicht rijker en alwetender dan die van afzonderlijke individuen. Stephen Hawking waarschuwde dat die kunstmatige intelligentie ons weleens zou kunnen gaan overheersen en misschien zelfs wel elimineren. Daar zit nog steeds dat christelijke denkpatroon in: als je voor God gaat spelen keert zich dat tegen je.

Zelf ben ik eerder bang dat we juist door inferieure kunstmatige intelligentie zullen worden overheerst. Dat gebeurt nu al: wij moeten ons voortdurend aanpassen aan de beperkingen van de techniek. En dat is jammer want wat de mens mooi maakt is zijn creativiteit en onvoorspelbaarheid. Maar kijk eens naar Facebook: al die pagina's zien er hetzelfde uit. Stompzinnige eenvormigheid."

De wereld ontvouwt zich en we gaan steeds meer op elkaar lijken.

"Ja, waar je ook naartoe gaat in de wereld, overal zie je Starbucks en McDonalds. Eigenlijk is dat ook een soort bubbel die je meeneemt. Je weet al wat je daar kunt verwachten. Dat is heel geruststellend wanneer je bang bent dat een bezoek aan een exotisch restaurant je doodziek zal maken. Gelukkig

huist onder die ogenschijnlijk gelijkvormige oppervlakte toch vaak een heel andere wereld. Door een poosje in het buitenland te gaan wonen en deelgenoot te worden van het leven, ervaar je een land anders dan als toerist. Het maakt je bewust van de beperktheid van je eigen ervaringshorizon. Je kunt de provincie wel verlaten, maar de provincie verlaat jou nooit volledig. Die bubbel nemen we onvermijdelijk steeds mee. Maar door te reizen wordt hij gaandeweg wel transparanter.”

Hoe komt het dat er steeds een nieuwe bedreigende vijand op plopt? Het naburige dorp, een religieuze afsplitsing, het buurland, het andere werelddeel, de robot, de Marsbewoner...

“Ja, is waar. Hier is het biologisch perspectief vaak heel verhelderend. De elementaire structuur van het leven is de cel.

‘Het besef van onze eindigheid is zowel de grandeur als de misère van ons bestaan’

Die bestaat uit een membraan die de cel afscheidt van de buitenwereld. Diezelfde structuur zie je ook bij de verdere ontwikkeling van het leven bij meercelligen, waarvan bijvoorbeeld de huid of schelp het organisme scheidt van de buitenwereld. En dat herhaalt zich steeds: mensen bouwen vanouds huizen, stadsmuren en grenzen met datzelfde oogmerk. Steeds gaat het erom de omgang met de mogelijk bedreigende buitenwereld te controleren. Inmiddels zijn we weliswaar toe aan de universele rechten van de mens, maar nu voelen we ons inderdaad belaagd door buitenaardse beschavingen en robots. Dat is een angst die biologisch gezien niet alleen illusoir is. We kunnen niet zonder de buitenwereld, die ons voedt en waar we mogelijk een partner vinden, maar deze is ook bedreigend.”

Blijmoedige verwondering

Onze menselijke begrenstheid is niet zozeer een *bug*, een storing, maar ook een hebbelijkheid waar we ons blijmoedig over kunnen verwonderen. Zo blijft Jos de Mul zich overal ter wereld bewust van het feit dat hij Europeaan is. “Neem nu het individualistische Amerika. Daar heerst bij velen de gedachte dat een ziektekostenverzekering communistisch is. Dat volstrekte gebrek aan solidariteit vond ik schokkend. Amerika is een heel jong continent dat specifieke mensen aantrok. Pioniers. Het oude continent Europa kent ook de traditie van de Griekse tragedie, het besef dat het noodlot ons allen kan treffen. In feite is daar onze verzorgingsstaat uit ontstaan. Het vermogen om mededogen te voelen.”

Is onze eindigheid tragisch?

“Het besef van onze eindigheid is zowel de grandeur als de misère van ons bestaan. Omdat mensen op >

‘Wie niet meer gelooft in het hiernamaals zoekt het paradijs op Bali’

zichzelf kunnen reflecteren, beseffen ze ook hun tekortkomingen. Bijvoorbeeld dat we ten opzichte van sommige dieren niet zo hard kunnen lopen. Maar de mens kan wel een wiel uitvinden zodat hij zich sneller kan voortbewegen. We hebben niet zulke scherpe ogen als een adelaar, maar wij hebben wel de verrekijker uitgevonden. Wij zijn van nature kunstmatig. Wij hebben die supplementen nodig om onszelf te realiseren. We vallen niet samen met onszelf, we moeten onszelf

altijd nog realiseren. En dat is een niet te voltooien proces. In feite zijn we van nature thuisloos en altijd bezig onszelf een vertrouwd thuis te scheppen. Vandaar dat we altijd druk in de weer zijn.”

Is het verlangen voorbij de horizon een last of gewoon een lust?

“De kunst is dat verlangen zelf te koesteren. Het bezit van de zaak is vaak het einde van het vermaak. Kijk, sommige mensen vinden hun hoogste bestemming in het bezit van de Tesla S. Maar als je 'm hebt valt het toch tegen. En volgend jaar is er nog een mooier model. Het idealiseren van het verleden of de toekomst heeft ook gevaarlijke kanten. Thierry Baudet zegt dat het Nederland van de negentiende eeuw geweldig was. Hij zou eens in een tijd-machine moeten worden gestopt. Dan zou hij er snel op terug komen want dat was een ellendige periode vol pijnlijke ziektes, vervuiling en een leeftijdsverwachting bij de geboorte van veertig jaar.

Veel mensen geloven graag in die utopie. Ik vergelijk het weleens met de optische illusie. Als je een stok in het water zet, lijkt het alsof die gebroken is. Je kunt die illusie doorzien, maar niet wegnemen. En zo is het ook met de zogenaamde ideale liefde of de toeristische hoop dat het ware leven elders is. Dat laatste hangt ook samen met onze secularisatie: als het heil niet meer in het hiernamaals is te vinden, als je daar niet meer in gelooft, ga je hopen dat het misschien ergens anders op de wereld is te vinden. Bijvoorbeeld op een tropisch eiland als Bali, geaïficheerd als ‘het laatste paradijs’.”

Terwijl dat een oerwoud van plastic is. Ik durf niet goed te reizen vanwege de onvermijdelijke teleurstelling.

“Ja, Bali was ook lange tijd het land van de weduweverbrandingen. Het kan geen kwaad onze illusies te koesteren, ze kunnen ons tot mooie dingen inspireren. Maar we moeten ervoor waken dat wijzelf of anderen slachtoffer worden van onze illusies. Onze thuisloosheid is tragisch en prachtig tegelijk. Zie het menselijk verlangen niet als leegte maar als volheid.” ❖

In *Breng mij die horizon!* zijn de reisverhalen van filosoof Jos de Mul gebundeld. Boom Uitgevers, 2018, 256 blz., € 24,90

WIN!
Zie pag. 81